

- Jovčeva, M. Kāsnite grācki zaemki v prevodite na preslavskite knižovnici. – V: Meždunarodna naučna konferencija „Kulturnijat dialog meždū Iztoka i Zapada“, posvetena na 25-godišnina ot sāzdavaneto na Centāra za slavjano-vizantijski proučvanija „Ivan Dujčev“ kām Sofijskija universitet „Sv. Kliment Ohridski“ i na 50-godišnina ot sāzdavaneto na Institutata za iztočna filosofija v Tokio. (Godišnik na SU „Sv. Kliment Ohridski“. Centār za slavjano-vizantijski proučvanija „Prof. Ivan Dujčev“. T. 98/17). Sofija, 2013, 259–273.
- Krāstanov, T. „40 besedi“ na papa Grigorij Veliki: prevodi ot latinski na bālgarski ezik ot IX v. ili na češko-cārkovnoslavjanski ot XI v.? – Mnogoobrazie v edinstvoto, 2010, № 2, 273–281.
- Penkova, P., M. Cibranska. Sinajski evhologij. – V: Kirilo-Metodievskā enciklopedija. 3. Sofija, 2003, 604–614.

Мария Йовчева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
yovchevama@theo.uni-sofia.bg

Лора Тасева
Институт за балканистика с Център по тракология –
Българска академия на науките
lemtaseva@gmail.com

ЛОРА ТАСЕВА, ДОБРИЕЛА КОТОВА,
ИВАН П. ПЕТРОВ, ЕКАТЕРИНА ДИКОВА,
ПЕТРА СТАНКОВСКА, ГЕОРГИ МИТОВ.
УЧИТЕЛНОТО ЕВАНГЕЛИЕ НА КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ.
Т. 1. СТАРОБЪЛГАРСКО-ГРЪЦКИ РЕЧНИК.
Т. 2. ГРЪЦКО-СТАРОБЪЛГАРСКИ РЕЧНИК

София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2024. 704 с., 544 с.
Т. 1. ISBN: 978-619-7179-54-5; 978-619-245-490-6 (print);
978-619-7179-55-2; 978-619-245-491-3 (pdf); Т. 2. ISBN 978-619-7179-56-9;
978-619-245-492-0 (print); 978-619-7179-57-6; 978-619-245-493-7 (pdf)

В навечерието на 2025 г. от печат излязоха Старобългарско-гръцки и Гръцко-старобългарски речник, изготвени въз основа на *Учителното евангелие* на Константин Преславски и неговите гръцки паралели.

Старобългарската компилативната сбирка от 51 тълкувателни слова за неделните дни през годината, подредени

според организацията на Изборното евангелие от Пасха до Вход Господен в Йерусалим, известна като *Учително евангелие* (УЕ), е създадена преди 893 г. от епископ Константин Преславски като допълнение към Краткия апракос. Тя спада към преводните сборници от типа на *Златоструй*, *Словата против арианите*, *13-те слова на Григорий*

Богослов. Текстът на този древен старобългарски свод е съхранен в четири пълни преписа – руския Синодален (ГИМ, Син. 262) от средата на XII в. и сръбските Гилфердингов (РГБ, Гильф. 32) от 1286 г., Виенски (ÖNB, Cod. Slav. 12) от XIV в. и Хилендарски (№ 385) от 1344 г.

За съвременната наука това забележително свидетелство за богатата продукция на Преславския книжовен център е открито от Вукол Ундолски през 1846 г. Скоро след това УЕ е включено под № 163 в Описа на Московската синодалната библиотека на А. Горски и Н. Невоструев¹.

От самото си откриване до днес УЕ неизменно е във фокуса на вниманието на учените като един от най-рано създадените преводи в славянската литература – знаков паметник на Преславското книжовно средище и Златния век и доказано творение на един от най-знаменитите старобългарски книжовници, епископ Константин Преславски. Най-ранният руски препис в Син. 262², безспорно копие на старобългарски прототип, впечатлява не само с това, че в ръкописа на едно място са събрани, освен УЕ с известния предговор на съставителя и преводача, „смирения Константин“, *Азбучната молитва* и *Историкии*, но и с известното миниатюрно изображение на княза покръстител на българите Борис-Михаил.

Въпреки подчертания интерес на поколения изследователи към този паметник, пълно издание на неговия текст се появи едва 148 г. след откриването му като т. 58 от знаковата за паославистиката поредица *Monumenta linguae slavicae dialecti veteris*³. Изданието, дело на българската изследователка Мария Тихова,

се опира на руския Синодален препис (ГИМ, Син. 262) от средата на XII в. и на споменатите по-горе сръбски преписи, тъй като всички те представят единна текстова традиция. При позоваванията на византийския извор на Константин Преславски Тихова използва паралели по ръкопис Coisl. 23 от Националната библиотека на Франция по изданието на Джон Крамер от 1840–1841 г.⁴

Както често се случва в палеославистиката, появата на издание на нов извор, при това на знаков за началото на старобългарската книжнина паметник, дава силен тласък на поредица публикации. Обнародваните рецензии на Т. Славова, В. Криско, Е. Блахова⁵ правят оценка на постигнатото, а тази на В. Б. Криско съдържа значителен брой поправки в разчитането на текста. Въвеждането в научно обращение на пълния текст на УЕ създава предпоставка за появата на серия проучвания в областта на текстологията и на морфологичните и синтактичните му особености⁶.

През 2020 г. международен колектив под ръководството на проф. Лора Тасева си поставя амбициозната задача да изработи старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски речник към УЕ на Константин Преславски и печели конкурс за осъществяване на проект „Словното богатство на *Учителното евангелие* на Константин Преславски: старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски речници индекси“, с финансиране от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на науката и образованието на Р България. Четири години по-късно, в края на 2024 г., двата планирани тома излизат от печат.

⁴ С т а м е р 1840–1841.

⁵ С л а в о в а 2013; B l a h o v á 2014; К р ы с ь к о 2017.

⁶ Изчерпателен преглед вж. във Въведението към т. 1.

¹ Г о р с к и й, Н е в о с т р у е в 1859.

² К р ы с ь к о, М о л ь к о в 2017.

³ Т и х о в а 2012.

Респектираният общ обем от 1244 с. се разпределя по следния начин:

Том 1. (702 с.): *Предговор* (с. 7–16), *Библиография* (с. 17–33), *Съкращения и сигли* (с. 34–39), *Преглед на източниците* (с. 40–60), *Лексикографска концепция* (с. 61–84), *Корекции към изданието на Учителното евангелие и възстановени четения* (с. 85–118), *Старобългарско-гръцки речник* (с. 119–664), *Старобългарско-гръцки ономастикон* (с. 665–669), *Обратен старобългарски речник* (с. 670–702).

Том 2. (542 с.): *Съкращения и сигли* (с. 7–12), *Гръцко-старобългарски речник* (с. 13–462), *Обратен гръцки речник* (с. 463–490), *Показалец на евангелските четива* (с. 491–500), *Библейски цитати* (с. 501–542).

Всеки ползвател на лексикографски труд, представящ словното богатство на един преводен средновековен паметник, очаква да открие в него колкото се може повече информация – по възможност да бъде тезаурус, под основната лема да са отразени нейните словоупотреби, да са регистрирани паралели от послужилия за извор текст, да разполага с честотни данни и пр., и пр. Създаването на подобни справочници обаче е в състояние да привлече малцина. Лексикографската работа е трудоемка и неблагодарна, а и на нея нерядко се гледа в голяма степен като на помощна дейност, която не може да се съизмерва с „високата“ наука. Използването на съвременните технологии обаче позволява създаването на програмни продукти, които са в състояние не само да бъдат неограничен помощник на изследователите в обработката на текстови масиви, но и да ускорят процеса на работа, като подпомогнат извличането на различни по тип словоказатели, индекси и пр. През последните години броят на подобни компютърно генерирани справочници, обикновено придружаващи издания на

средновековни текстове, значително нарасна.

Рецензираният труд също широко използва специално създадени за изработването на речниците инструменти, но авторите изграждат своя оригинална концепция за това как следва да бъде представено словното богатство на един преводен писмен паметник. Тази концепция в много отношения е новаторска, а постигнатият резултат е в истинския смисъл на думата впечатляващ.

За успешното изпълнение на поставената цел – речниковият фонд на УЕ да бъде представен в двуезични речници, авторите разполагат с отпечатаното през 2012 г. издание на М. Тихова, с приносните рецензии за него, внасящи многобройни корекции, както и с гръцкия паралелен текст, публикуван от Дж. Крамер още през 1840–1841 г. Тези публикации са напълно достатъчни за изработването на старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски речници на превода на Константин Преславски. Екипът обаче избира да усложни задачата си и поставя пред себе си множество допълнителни цели.

Дължа да отбележа, че голяма част от споменатите по-долу трудоемки и времеемки изследователски усилия остават скрити за ползвателя на томове, който получава максимално проверена, изчистена от случайно попаднала поради грешки и преосмисления лексикална картина на УЕ. Зад внушителния брой страници, зад множеството приложения стои огромен труд, който заслужава да бъде оценен по достойнство. Задачите, които си поставя и решава авторският колектив, в много направления категорично надхвърлят относително тесните рамки на създаването на два двуезични речник индекса и напълно резонно, въпреки изчерпателните данни за разпространението на всяка лексема в текста, двата тома не са назовани индекси.

Поставените цели за изработването на старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски речници на УЕ предполагат равностойно участие на класици и старобългаристи, които да работят в истинския смисъл на думата съвместно. Крайният резултат недвусмислено сочи, че в това отношение е постигнат оптимален резултат.

Оценявайки извънредно високо направеното, предлаганата рецензия си поставя за цел не само да представи лексикографската концепция и да проследи нейното осъществяване в публикуваните томове, но и да се опита на надникне зад извънредно богатата информация, съдържаща се в тях. В използваните сигли, в многобройните символи, включени в речниковите статии, се крие огромен труд, резултатите от който читателят открива синтезирани на страниците на речниците. Със сигурност може да се твърди, че нищо в тези два тома не е взето „на доверие“ от предходни публикации.

Първата стъпка, с която започва създаването на всеки лексикографски справочник – ексерпирването на лексикалния материал, е предшествана от мащабна предварителна подготовка на старобългарския и гръцкия изворов материал, която заслужава най-висока оценка.

Авторският колектив разполага с PDF-файловете от изданието на М. Тихова. Те обаче не са във формат, подходящ за обработка със съвременните технологии. Тук идва неопенимата помощ на двама сътрудници на проекта, чиято дейност е особено важна в началния етап от изпълнението на задачата – проф. Ахим Рабус от Фрайбургския университет и д-р Мартин Русков от Университета в Милано. Техните усилия предоставят на екипа подходящ за обработка емпиричен материал, както и комплект специално създадени програмни продукти за неговата обработка.

Следващите стъпки, извървени от екипа, могат да бъдат проследени във въстпителните думи на проф. Лора Тасева в т. 1 на изданието. Без преувеличение може да се каже, че с всяка от тях авторите на практика увеличават задачите, които си поставят.

Първото предизвикателство е верифицирането на изворовия материал. В публикувания от М. Тихова текст са нанесени коректурните поправки на В. Криско, след което той отново е сверен с ръкопис Син 262. Извлечени са разночетенията от трите използвани в изданието на Тихова сръбски преписа на УЕ, които също са подложени на проверка. За част от коректурните поправки на В. Криско е предложено по-точно според авторите разчитане на текста.

Така вследствие на положените не малки усилия съставителите на речниците разполагат с максимално сигурен и проверен емпиричен материал. С оглед на безконфликтното съвместно използване на изданието на текста на М. Тихова и изработените старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски речници към него от съществено значение е подробният списък на корекции към изданието и на възстановените четения⁷. Това не са просто изброявания. В максимално стегнат и прегледен вид е посочено чия е направената корекция, както и основанията за взетото решение.

Стъпили върху проверени данни за старобългарския превод, участниците в екипа си поставят още една цел – привличане на възможно най-близките до прототипа, използван от Константин Преславски, гръцки паралелни текстове. Това е много сложна задача. Липсата на критично издание на византийския текст предполага издирвателска работа и проучване на многобройни гръцки ръ-

---

⁷ Речник УЕ 1: 85–116.

кописи. Текстът, издаден от Дж. Крамер, е сравнен с използвания от него Coisl. 23. Направени са многобройни корекции. Следващата стъпка е работа с византийски ръкописни колекции. Водещо място заема старобългарският текст на УЕ и стремежът да бъдат намерени възможно по-точни гръцки паралели на неговия превод. Добриела Котова и Иван П. Петров ги откриват в 40 византийски ръкописа и хомилиите на Йоан Златоуст⁸ в книгохранилищата на: Атина, Националната библиотека на Гърция; Атон, Ватопедски манастир; Флоренция, Библиотека на Медичите Лауренциана; Лондон, Британска библиотека; Мюнхен, Университетска библиотека; Мюнхен, Баварска държавна библиотека; Мадрид, Национална библиотека на Испания; Милано, Библиотека Амброзиана; Париж, Национална библиотека на Франция; Рим, Библиотека Ангелика; Кеймбридж, Тринити колидж; Ватикана, Ватиканска апостолическа библиотека; Ню Хейвън, Йейлски университет, Библиотека „Бейнеке“; Венеция, Национална библиотека Марциана; Оксфорд, Бодлеанска библиотека.

Основната цел на екипа на проекта за създаването на двата „огледални“ речника – на славянския превод и на византийските източници, от които е компилирано УЕ, насочва авторите към извършването на нови, задълбочени проучвания на самото естество на УЕ, на авторския / компилаторския метод на Константин Преславски, и към идентифициране на възможно най-точните византийски паралели на старобългарския преводен текст. Задълбочената работа с текста на паметника, издирването и подробните текстологични сравнения с нови и нови гръцки ръкописи предоставят обилен материал за съпътстващи

---

⁸ Подробно описание на византийските извори у Речник УЕ 1: 41–55.

създаването на речника изследвания. Учените от екипа не се ограничават с постигнатото преди тях в палеославистиката и с определението, че УЕ представлява сборник от проповеди върху евангелските перикопи за неделните дни през цялата година, което следва издадените от Крамер катени, а навлиза в дълбочина и осъществява редица текстологични проучвания. Техните заключения ревизират затвърдени схващания в палеославистиката за присъствието на оригинални текстове или части от текстове на старобългарския книжовник в състава на сборника с поучителни слова (като например слово 42, слово 19). Текстологичните изследвания на Д. Котова и отчасти на Ив. Петров навлизат дълбоко в механизма на съставяне текста на проповедите, издирват максимално точни съответствия и на най-малките откъси, които нямат паралели в издадените от Дж. Крамер катени, хвърлят светлина върху това, какво точно представлява дидактичният сборник. В голяма степен тези проучвания са дело на самите съставители на речника. Постигнатите резултати съществено коригират досегашните представи за преводаческата / компилаторската работа на Константин Преславски. Налага се изводът, че старобългарският книжовник компилира както на макро-, така и на микрокомпозиционно равнище. Обръща се към пасажите от византийски хомилии, основно на Йоан Златоуст, но и на Епифаний Кипърски, Григорий Богослов, които вливат в гръцките новозаветни катени, където вече е събрано и обобщено разяснението на текста на евангелията. По тази причина в двата речника са привлечени паралели и от изданието на Златоустовите слова от Ж.-П. Мин, от Септуагинта по изданието на Алфред Ралфс и от Новия Завет по изданието на Еберхард Нестле и Курт Аланд. Заимстваните по-малки или по-големи отрязъци от съчиненията на

византийските автори старобългарският писател придружава (в преобладаващия случай) със своя авторска проповед.

На микрокомпозиционно равнище словата от УЕ представляват мозайка от използвани от Константин Преславски фрагменти, обединени в едно цяло, което няма образец във византийската книжнина като сборник с проповеди върху неделните евангелски четива за цялата година⁹. Резултатите от направените разработки намират своето отражение в лексикографския труд. В извънредно прегледен и синтезиран вид резултатите от този анализ могат да се открият в таблица, която представя всяко от 51-то слова в УЕ с използваните от старобългарския книжовник гръцки източници и оригинални автори части.

Словникът на *Старобългарско-гръцкия речник на УЕ* обхваща 3806 лексеми, засвидетелствани в 50 668 словоупотреби, като 48 785 от тях са от основния (Синодалния) препис, а останалите 1893 – варианти от другите три източника. Към този брой се добавят и 37 числови означения. *Гръцко-старобългарският речник* е базиран на старобългарско-гръцкия, като от него са изключени словоупотребите без старобългарски корелат, поради което обемът му е по-малък – 3328 лексеми в 38 774 словоупотреби, като 30957 са от основния източник и 7787 – от допълнително привлечените паралелни текстове.

Създаването на труд, обхващащ словното богатство на УЕ на Константин Преславски, би могло да поеме по различни пътища. Опирайки се на утвърдени в палеославистиката практики за изработване на двуезични речници, авторите създават иновативен

труд, който в много отношения няма предходни образци. Те се опират на цялата славянска ръкописна традиция на колекцията, както и на огромен брой византийски свидетели. Подобен подход се използва при текстологични изследвания, но организирането на толкова обемен и разнороден двуезичен материал в речник е извънредно трудна задача, с която авторите са се справили блестящо. По подходящ и прегледен начин са използвани множество сибли, символи, както и разнообразни похвати в графичното оформяне на речниковите статии, които улесняват възприемането на поднесената информация. Използван е редкият за лексикографската практика подход за означаване на неточни, грешни, възстановени съответствия. Всичко това е резултат от текстологична работа, която, оказва се, може да заеме достойно място в процеса на създаване на речници. Това е новаторски подход, който по мое мнение следва да намери своето място в представянето на лексикалното богатство на славянските средновековни писмени паметници. Наред с това, авторите правят съпричастни ползвателите си с постигнатите от тях заключения за контекстуален превод; възстановено четене; неточно, грешно съответствие; свободен превод; неточен библейски цитат; текст без гръцки паралели и пр.

В структурата на речниковата статия от първостепенно значение е извеждането на заглавната дума. Лематизационните принципи за славянския и за гръцкия текст следват най-добрите и изпитани лексикографски стандарти. В структурата на речниковите статии основната заглавна форма е придружена от честотни данни за разпространението ѝ както в основния използван за ексерпция текст, така и в другите три преписа на УЕ.

Цялостното структуриране на двата тома е резултат от стремежа на екипа

---

⁹ Котова 2022а; Котова 2022б; Котова 2023; Котова 2024а; Котова 2024б; Петров 2022; Ханник 2024.

да представи словното богатство на УЕ през съотношението между избраните от Константин Преславски старобългарски лексеми и взаимната им обвързаност с техните гръцки корелати. Този подход отличава рецензирания труд, в който липсва изреждане на словоупотреби и придружаващите ги граматични характеристики. Намирам взетото решение за правилно. Така вместо към организирани по парадигми сигнатури на словоупотреби, вниманието на читателя се насочва към взаимната обвързаност между византийския извор и старобългарския текст. В структурата на речниковата статия материалът е структуриран според гръцките корелати. На първо място са поставени еднословните точни съответствия. Следват контекстуалните (#); свободните (≈), неточните или грешни (≠); фразовите съответствия, гръцките граматични мотивации за славянската лексема (напр. dat., gen., gramm.); липсите на наличен паралелен текст (om.). Избраният подход ясно отличава със знак (Ø) оригиналния Константинов текст, който няма гръцки паралел. Ако има подлеми за различни подкласове в парадигмата на славянската лексема или за словосъчетания с нея, те се представят след корелатите за основната лема.

Подборът на разночетенията от трите южнославянски ръкописа е подчинен на основната цел за максимално доближаване до първоначалния Константинов текст. По достойнство следва да бъде оценен начинът, по който се представят еднакво допустими в даден контекст варианти. Те се означават като равностойни с кръстосани препратки помежду им. По същия начин се постъпва и при гръцките съответствия, когато четенията в основния текст по Крамер и в допълнителните източници са равностойно адекватни на превода. Този внимателен и максимално прецизен подход определено е достойнство на рецензирания труд.

Съществена роля в структурирането на речниковата статия играе обособяването в самостоятелни блокове на подлеми и подподлеми. Това позволява по подходящ начин представянето на различни по тип словосъчетания. Данните от славянските и гръцките източници се съпоставят и оценяват критично, за да се отстранят наслоени в процеса на битуване грешки и отклонения.

Във всеки един от двата тома на Речника читателят може да открие ценни допълнения. *Старобългарско-гръцкият ономастикон* в т. 1 събира регистрираните топоними, антропоними и прозвища в УЕ, както и производни прилагателни с онимен произход¹⁰. Изработен е и обратен речник към УЕ. Той е снабден с честотни данни за разпространение в основния текст и в използваните преписи¹¹. Към т. 2 от разглеждания труд са приложени данни за библейските цитати¹². Преди тях в табличен вид е поместен *Показалец на евангелските четива* в УЕ¹³. Библейските цитати са систематизирани в два списъка: в първия по реда на книгите от Стария и Новия завет. Този справочник се вписва в палеославистичната традиция. Впечатлява вторият списък, в който извлечените данни са представени слово по слово, при това съпроводени с особено важна информация – дали даден библейски цитат или парафраза е използван в уводната, тълкувателната или заключителната част на всяко едно от всички 51 слова в УЕ. Списъците с цитати от Библията включват както точни позовавания, така и свободни, които се маркират със знак „~“. Сигнатурите на всички допълнително установени от членовете на екипа цитати от Новия завет се маркират с подчертаване.

¹⁰ Речник УЕ 1: 665–669.

¹¹ Речник УЕ 1: 670–702.

¹² Речник УЕ 1: 501–542.

¹³ Речник УЕ 1: 491–499.

В заключение мога да обобщя, че издаването на *Учителното евангелие на Константин Преславски. Т. 1. Старобългарско-гръцки речник и Т. 2. Гръцко-старобългарски речник* на Лора Тасева, Добриела Котова, Иван Петров, Екатерина Дикова, Петра Станковска и Георги Митов е сериозен принос към палеославистиката и в частност към диахронната лексикография. Екип специалисти, старобългаристи и византинисти, са създали речник образец на един от най-известните образци от продукцията на Преславския книжовен център, превода на Константин Преславски на сборник с неделни проповеди за цялата година на св. Йоан Златоуст, станал известен като *Учително евангелие*. Полученият резултат е еталон за изпиан във всяко отношение труд, поставил много високо летвата пред всеки, който

в бъдеще ще се заеме с лексикографското представяне на словното богатство на писмен паметник. Не се съмнявам, че двата речника ще дадат още по-сериозен тласък в по-нататъшните изследвания на този забележителен паметник на старобългарското книжовно наследство и на Преславската книжовна школа. Те съдържат многобройни и – без преувеличение може да се каже – безценни данни за гръцко-българските езикови контакти през старобългарския период от историческия развой на българския език. Ползвателят може да намери в тях данни за изграждането на основите на славянската християнска терминология, за техниката на превод, както и за идиолекта на един от най-значимите книжовници от епохата на Първото българско царство, епископ Константин Преславски.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Г о р с к и й, Н е в о с т р у е в 1859: Горский, А., К. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки. Отд. 2. Писания святых отцов. Писания догматические и духовно-нравственные. Москва, 1859.
- К о т о в а 2022a: Котова, Д. Слово 19 от Учителното евангелие и неговите гръцки източници. – *Palaeobulgarica*, 46, 2022, 1, 3–28.
- К о т о в а 2022b: Котова, Д. Оригинално произведение на Константин Преславски ли е 42 слово от Учителното евангелие? – *Старобългарска литература*, 65–66, 2022, 99–126.
- К о т о в а 2023: Котова, Д. Византийските източници на Учителното евангелие на Константин Преславски. – *Старобългарска литература*, 67–68, 2023, 13–46.
- К о т о в а 2024a: Котова, Д. Уводите и заключенията в Учителното евангелие: източници и вдъхновения. – В: Тасева, Л., А. Рабус, И. П. Петров (ред.). *Учителното евангелие на Константин Преславски и южнославянските преводи на хомилетични текстове (IX–XIII в.)*: Филологически и интердисциплинарни ракурси. София, 2024, 37–77.
- К о т о в а 2024b: Котова, Д. Чии са тълкуванията в слово 32 на Учителното евангелие? – *Palaeobulgarica*, 48, 2024, 4, 3–44.
- К р ы с ь к о 2017: Крыско, В. Б. *Учительное евангелие Константина Болгарского: editio princeps*. – *Известия РАН. Серия Литературы и языка*, 76, 2017, 5, 52–62.
- К р ы с ь к о, М о л ь к о в 2017: Крыско, В., Г. Мольков. Языковые особенности Учительного евангелия Константина Преславского и его древнейшего списка. – *Zeitschrift für slavische Philologie*, 73, 2017, 2, 331–395.
- Речник УЕ 1: Тасева, Л., Д. Котова, Ив. П. Петров, Е. Дикова, П. Станковска, Г. Митов. *Учителното евангелие на Константин Преславски. 1. Старобългарско-гръцки речник*. София, 2024.
- С л а в о в а 2013: Славова, Т. Първо пълно издание на старобългарското Учително евангелие на Константин Преславски. – *Palaeobulgarica*, 37, 2013, 4, 103–108.

- Т и х о в а 2012: Тихова, М. Старобългарското Учително евангелие на Константин Преславски. С детайлното описание от Елена Уханова на най-стария препис (ГИМ Син. 262). Freiburg i. Br., 2012 (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris, 58).
- Х а н н и к 2024: Ханник, К. Учителното Евангелие и его литургическо използване. – В: Тасева, Л., А. Рабус, И. П. Петров (ред.). Учителното евангелие на Константин Преславски и южнославянските преводи на хомилетични текстове (IX–XIII в.): Филологически и интердисциплинарни ракурси. София, 2024, 283–296.
- В л а х о в á 2014: Blahová, E. Kompletní vydání Výkladu na evangelia Konstantina Přeslavského. – Slavia, 83, 2014, 3, 333–339.
- С r a m e r 1840–1841: Cramer, J. (ed.) Catena Graecorum patrum in Novum Testamentum. 1. Catena in evangelia S. Matthaei et S. Marci ad fidem Codd. Mss. Oxonii, 1840; 2. Catena in evangelia S. Lucae et S. Joannis ad fidem Codd. Mss. Oxonii, 1841 [repr. 1844].
- Р e t r o v 2022: Petrov, I. P. The Greek Sources of Učitel'noe Evangelie Revisited: Sermon 20. – Palaeobulgarica, 46, 2022, 2, 3–28.

TRANSLITERATION OF THE NON-ROMAN REFERENCES INTO ROMAN SCRIPT

- Gorskij, A., K. Nevostruev. Opisanie slavjanskijh rukopisej Moskovskoj sinodal'noj biblioteki. Otd. 2. Pisanija svjatyh otcov. Pisanija dogmatičeskie i duhovno-nravstvennyje. Moskva, 1859.
- Hannik, K. Učitel'noe Evangelie i ego liturgičeskoe ispol'zovanie. – V: Taseva, L., A. Rabus, I. P. Petrov (red.). Učitel'noe evangelie na Konstantin Preslavski i južnoslavjanskite prevodi na homiletični tekstove (IX–XIII v.): Filologičeski i interdisciplinarni rakursi. Sofija, 2024, 283–296.
- Kotova, D. Čii sa tǎlkuvanijata v slovo 32 na Učitel'noe evangelie? – Palaeobulgarica, 48, 2024, 4, 3–44.
- Kotova, D. Originalno proizvedenie na Konstantin Preslavski li e 42 slovo ot Učitel'noe evangelie? – Starobǎlgarska literatura, 65–66, 2022, 99–126.
- Kotova, D. Slovo 19 ot Učitel'noe evangelie i negovite grǎcki iztočnici. – Palaeobulgarica, 46, 2022, 1, 3–28.
- Kotova, D. Uvodite i zaključenijata v Učitel'noe evangelie: iztočnici i vdǎhnovenija. – V: Taseva, L., A. Rabus, I. P. Petrov (red.). Učitel'noe evangelie na Konstantin Preslavski i južnoslavjanskite
- Kotova, D. Vizantijskite iztočnici na Učitel'noe evangelie na Konstantin Preslavski. – Starobǎlgarska literatura, 67–68, 2023, 13–46.
- Krysko, V. B. Učitel'noe evangelie Konstantina Bolgarskogo: editio princeps. – Izvestija RAN. Serija Literatury i jazyka, 76, 2017, 5, 52–62.
- Krysko, V., G. Mol'kov. Jazykovye osobennosti Učitel'nogo evangelija Konstantina Preslavskogo i ego drevnejšego spiska. – Zeitschrift für slavische Philologie, 73, 2017, 2, 331–395. prevodi na homiletični tekstove (IX–XIII v.): Filologičeski i interdisciplinarni rakursi. Sofija, 2024, 37–77.
- Slavova, T. Pǎrvo pǎlno izdanie na starobǎlgarskoto Učitelno evangelie na Konstantin Preslavski. – Palaeobulgarica, 37, 2013, 4, 103–108.
- Taseva, L., D. Kotova, Iv. P. Petrov, E. Dikova, P. Stankovska, G. Mitov. Učitel'noe evangelie na Konstantin Preslavski. T. 1. Starobǎlgarsko-grǎcki rečnik. Sofija, 2024.
- Tihova, M. Starobǎlgarskoto Učitelno evangelie na Konstantin Preslavski. S detajlното описание от Елена Уханова на най-стария препис (ГИМ Син. 262). Freiburg i. Br., 2012. (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris, 58).

Е л к а М и р ч е в а
Институт за български език –
Българска академия на науките
elka_mircheva@abv.bg